

ЕКОНОМІКА

Сергій Шкарлет

●

ПЕРВИННІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Формування ринкових відносин у сфері господарювання значною мірою змінило механізм економіко-правового впровадження господарської діяльності на теренах колишнього СРСР. Сучасні економічні реформи у край кута ставлять проблемні питання щодо здатності підприємства до адаптації та наявності уміння виживати у надзорстких умовах конкурентної боротьби, з одного боку, та підвищення криміналізації (у тому числі в економічному аспекті) суспільства, з іншого.

Такий стан справ у економіко-правовому та соціальному полі реалізації підприємницьких ініціатив в Україні вельми сприяє зародженню багатьох нових внутрішніх та зовнішніх небезпек, а також реальних і потенційних загроз фінансово-господарській діяльності підприємств, яка, навіть за структурно-функціональним визначенням [1], є сама по собі достатньо складним і ризикованим заняттям, що викликає відповідну реакцію на імовірні загрози і небезпеки, першоджерелами яких, згідно з видом діяльності [4, 6, 11, 12, 15], є:

* цільова орієнтація економічних агентів на платоспроможний попит споживачів;

* приватна ініціатива підприємців, які, у власну чергу турбуючись про збільшення до максимуму своїх прибутків, так чи інакше орієнтуються на ринкові умови господарювання і на зниження власних витрат;

* підтримка конкурентної боротьби з визнанням успіху одних та економічної неспроможності інших відносно зростаючого ринкового попиту щодо якості та асортименту запропонованих споживачам товарів і послуг.

Також треба враховувати і той спадок, що залишає за собою адміністративно-планова економіка у господарській діяльності підприємств, котрий формувався протягом багатьох десятиліть і набув деяких специфічних характеристик усталеного господарювання, з яких, перш за все, треба виділити не орієнтацію на ринок, а скоріше нав'язування йому результатів праці, досягнутих на досить повільно оновлювальних виробничих технологіях, не залишаючи при цьому споживачам іншого товарного вибору.

Під тиском вищенаведених фактів спостерігаємо й тотальне погіршення загального стану національної економіки і наявність макроекономічних деформацій різного рівня та певну кількість інших об'єктивних факторів, що формують узагальнено-державну економічну небезпеку (кризу), а саме:

* соціально-економічна напруженість (низький рівень доходів населення, позитивні тренди показників безробіття, висока плинність персоналу) та зниження ступеня відповідальності персоналу за формування іміджу підприємства та

забезпечення його конкурентної переваги;

- * високий рівень криміналізації економічних відносин; встановлення контролю з боку кримінальних структур над багатьма секторами економіки; злочинні економічні дії проти власності і власників, проти інноваційних і конкурентних переваг;

- * двосидна проблема високого рівня монополізації ринків і одночасне всебічне посилення конкурентної боротьби на внутрішніх і зовнішніх ринках як між вітчизняними, так і між закордонними економічними агентами;

- * недосконалість чинного законодавства щодо розвитку підприємництва, відносин власності, оподаткування, банкрутства тощо;

- * відсутність практичного досвіду керівників та власників українських підприємств у розробці та реалізації засобів і методів економічного захисту підприємства та формування економічної безпеки підприємства впродовж усього його життєвого циклу.

Оскільки наведена узагальнено-державна економічна небезпека (криза) має комплексний характер, тому що закладає основу виникнення стану економічної небезпеки у глобальному масштабі для усіх підприємств та передусь подальшому формуванню їх неспроможності і навіть банкрутства, ми вважаємо за необхідне охарактеризувати її ширше. Вищезгадана узагальнено-державна економічна небезпека (криза) зумовлює: по-перше, фінансову неспроможність і загальну дестабілізацію економіки країни шляхом ослаблення та розірвання узгодженого зв'язку між найважливішими елементами фінансової системи - державними фінансами, Державним бюджетом і фінансами підприємств [16, 18, 19, 21, 22]; по-друге, залежність економічних реформ в Україні (з початку 1992 року і дотепер) від послідовного коливання впливів політичних причин та чинників як на розробку, так і на реалізацію реформаторських планів у цьому аспекті «першість політики над економікою» ще досі перебороти не вдалося [8, 13, 14].

Така ситуація формує певні політичні першоджерела виникнення узагальнено-державної економічної небезпеки в суспільстві та підприємницькій діяльності України, елементами якої в конкретному випадку є [8]:

- * перетворення боротьби за владу між політичними елітами, що сформувалися в державі і перетворюються в головний чинник її функціонування, у найсильніший імпульс процесів її самореформування;

- * відсутність скільки-небудь цілісної, безпротирічної стратегії перетворення суспільства та економіки на рівні номінального політичного центру - федеральних органів влади;

- * практично повна руйнація старих і відсутність нових механізмів реалізації державної політики як на рівні центру, так і по лініях взаємозв'язку центру з регіонами і держави з економічними суб'єктами;

- * зростаюча відчуженість основної маси населення від політичних процесів у країні;

- * різке падіння престижу структур влади, політичних організацій та лідерів;

- * уявлення про політику як про гру різноманітних угруповань, не спроможних захищати інтереси суспільства і громадян.

Проблема формування узагальнено-державної економічної небезпеки в усіх її аспектах постійно піддається дискусіям, але й дотепер повністю не вирішена.

Попри досі існуючі небезпечні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку України мають місце і суттєві позитивні зміни. Перш за все це стосується подальшого переходу від адміністративно-планової до ринкової системи господарювання, розвитку відносин власності, ставлення до конкуренції як до господарського устрою та першоджерела економічного прогресу.

Мета цієї статті полягає у науковому обґрунтуванні термінології та узагальненні структури щодо категорії «економічна безпека підприємства».

На фоні такої трансформації загальноекономічних відносин, зміни відносин власності та конкуренції вельми важливими стають питання причин економічних

небезпек, кризового стану і неспроможності суб'єктів підприємництва, що поступово мають бути закладені у психологію власника та завдяки яким здійснюється завчасне подолання небезпечних (загрозливих) тенденцій фінансово-господарського розвитку підприємств. У такому аспекті безпека економічної діяльності є життєво-необхідною умовою і основним стимулюючим принципом функціонування усіх шаблів економіки. Економічна безпека стає комплексною, суспільною і соціальною потребою усіх економічних агентів.

Як відповідь на ситуацію, що склалася, перед власниками і керівниками усіх рівнів підприємств постає надзвичайно актуальне стратегічне, науково-прикладне завдання щодо забезпечення їх: по-перше, комплексом засобів формування економічної безпеки підприємства на всіх етапах його життєвого та операційного циклів задля стабільної й прибуткової виробничо-господарської діяльності; і, по-друге, механізмами антикризової діагностики, оцінки і протидії внутрішнім та зовнішнім, потенційним і реальним кризовим проявам та недопущення руйнації соціально-економічного стану підприємства.

У такому аспекті актуальності стратегічних підприємницьких завдань формується негайна потреба в наявності у власників та керівників усіх рівнів підприємств України глибинних знань теоретичної сутності та прикладних властивостей категорії «економічна безпека», усвідомлення та наукового розуміння її завдань, функцій, об'єктів посягання, суб'єктів економічної безпеки, а також суб'єктів та джерел реальних і потенційних загроз фінансово-господарської діяльності підприємства зокрема та його існування як економічного агента взагалі. Зазначимо, що всебічне, ґрунтовне володіння науковими та прикладними аспектами проблеми формування економічної безпеки підприємства дозволить керівникам сформувати професійне бачення (vision) щодо основних напрямків і заходів забезпечення завчасної діагностики, оцінок та протидії внутрішнім, зовнішнім, потенційним і реальним загрозам та небезпекам впровадження фінансово-господарської і соціально-економічної діяльності підприємства.

Таким чином, у науковому інструментарії економіки підприємств існує об'єктивна і актуальна необхідність комплексного розгляду сутності, ключових рис і визначень, етапів, функцій, змісту, структури та особливостей, по-перше, поняття «економічна безпека підприємства» і, по-друге, процесу діагностики, оцінки та формування економічної безпеки підприємства.

Формула поняття «економічна безпека підприємства», на нашу думку, є підмножиною законодавчо-визначеної категорії «національна безпека» [2, 3], проте ще досі не існує однозначного тлумачення цього об'єктивного поняття сучасної економічної науки, і цей факт у черговий раз доводить складність, багатогранність та неоднозначність поняття «економічна безпека». На даний час в економічній літературі зустрічається ряд публікацій, серед авторів яких варто відмітити О.М.Бандурку, В.Е.Духова, В.М.Поповича, В.М.Геєця, Г.В.Задорожного, П.А.Іващенко, В.І.Мунтяна, С.Л.Стрельцова, В.О.Гончарову та інших. У їхніх наукових працях економічна безпека в основному трактується як: «захист проти корисливих злочинів»; «стан захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз»; «стан ефективності використання корпоративних ресурсів» тощо. Але зазначимо, що у більшості з визначень економічної безпеки, що зустрічаються, порушується вимога комплексності наукового пізнання тому, що йдеться лише про один з аспектів багатогранного процесу формування економічної безпеки, багато ж інших важливих аспектів і характеристик процесу при цьому залишаються поза увагою.

Акумулюючи вже існуючі визначення економічної безпеки та власний досвід стабілізаційних заходів діяльності підприємств, спробуємо зробити найточніше і найкомплексніше термінологічне визначення категорії «економічна безпека підприємства» на підставі структурно-утворюючих компонентів, що відтворюють її динамічну, змістовну, наукову і прикладну сутність.

Як зазначають фахівці, у системі полярних зв'язків розвитку природи і суспільства економічна безпека є відповідною реакцією на загрози і небезпеки

нормальній діяльності всіх суб'єктів господарювання [7]. Тому цілком природно, що саме поняття небезпек та загроз повинне розглядатися як системно- та структурно-утворюючий компонент у понятійно-категоріальному просторі економічної безпеки.

Характеризуючи ключові параметри формування небезпек та загроз, не можна не зосередити увагу на якісних характеристиках цих понять у їх науковій інтерпретації. На жаль, у більшості наукових публікацій між цими поняттями здебільшого не робиться різниці. Між тим, як справедливо зауважують українські фахівці О.М.Бандурка, В.Є.Духов, К.Я.Петрова, І.М.Червяков[7], відмінність між поняттями «економічна безпека» та «економічна загроза» як у кількісному, так і в якісному аспекті, а саме визначається розвитком імовірності втрати активів (у максимально широкому розумінні цього поняття) і перетворення джерела цього розвитку з потенційного у реальний чинник. На підставі вищевикладеного можемо достатньо чітко сформулювати: економічна загроза - це здебільшого якісна категорія, що характеризується як потенційна можливість завдання шкоди економічному агенту з боку окремих чинників (як чітко визначених, так і невідомих) зовнішнього і внутрішнього середовища.

Відповідно до сформульованої дефініції економічної загрози з метою наукової деталізації цього параметру пропонується структурно виділяти у загальній множині економічних загроз природні, антропогенні та антропогенно-природні джерела їх виникнення [7].

Природні джерела економічних небезпек і загроз характеризуються переважно нецілеспрямованим характером впливу, вони є наслідком відхилення від норм рівноваги натуральних процесів у надрах землі, на землі, у воді, на воді, у повітрі, у космосі тощо.

Антропогенні джерела економічних небезпек і загроз у переважній більшості випадків характеризуються цілеспрямованістю впливу, мають соціальне походження і можуть надходити від техніки, технологій, економічної, політичної, правової діяльності людства.

Антропогенно-природні джерела економічних небезпек та загроз у переважній більшості не мають цілеспрямованого характеру і фактично є наслідком зміни і руйнації навколишнього середовища, ноосфери і суспільства в цілому у процесі господарської діяльності людини. Конкретною формою прояву цього виду джерел економічних небезпек та загроз є техногенні та екологічні катастрофи.

У свою чергу поняття економічна безпека набуває здебільшого кількісних ознак і являє собою конкретно-визначену, безпосередню, об'єктивно-існуючу і реальну форму прояву економічної загрози, що має імовірну математичну інтерпретацію. Економічна безпека, на наш погляд, є логічним кількісним детермінантом негативного результату відсутності керівного реагування на економічні загрози, що призводить до припинення фінансово-господарської діяльності підприємства, визнання його банкрутом і, як наслідок, його санації та навіть ліквідації. Варто відмітити, що в такому розрізі економічна безпека як економічний стан та певна характеристика фінансово-господарського та соціального стану підприємства може бути певним чином класифікована за часовими та фіскальними параметрами. За часовими параметрами виникнення та існування вона поділяється на епізодичну, стійку та хронічну [20].

Епізодична економічна безпека може виникати у будь-яких підприємств внаслідок дії обставин непереборної дії або внаслідок планових інноваційно-інвестиційних заходів із визначеним бюджетом надходжень і витрат та схемою відновлення платоспроможності. Епізодична економічна безпека може також виникати на підприємствах із сезонними коливаннями операційного циклу. Варто відмітити, що при цьому значення її кваліфікаційних нормативів не повинні перевищувати певних граничних норм, а економічний агент здатний у чітко визначений час або за чітко визначений період виконати усі види власних зобов'язань.

Стойка економічна небезпека підприємства означає [20], що воно тільки поглинає ресурси або засоби контрагентів (кредиторів) без погашення власної кредиторської заборгованості.

Хронічна економічна небезпека означає, що підприємство поглинає без повернення (навіть без спроби повернення) ресурси інших економічних агентів, власних працівників, акціонерів та інших суб'єктів ринку, додатково формуючи при цьому податкові недоїмки, що певною мірою блокує виконання місцевого та Державного бюджетів, виплату пенсій та інше.

У такому контексті цілком об'єктивним є висновок, що підприємство у будь-якому стані економічної небезпеки завдає шкоди не тільки власному ринковому оточенню (власним контрагентам), а й державі взагалі. Тому таке підприємство обов'язково повинно бути вилучене з підприємницького оточення.

Додатковою суттєвою відмінністю між економічною загрозою та економічною небезпекою можна вважати їх обов'язкове часове розмежування у загальному хронометражі господарської діяльності підприємства. На початку аналітичного огляду щодо поняття «економічна небезпека» справедливо ставилося у залежність її виникнення від відсутності керівного впливу на економічні загрози або налаштування цього впливу тоді, коли вже занадто пізно застосовувати навіть процедури з реорганізації економічного агента. Тому одним із важливих першоджерел перетворення економічної загрози в економічну небезпеку є застосування у менеджменті підприємства неадекватних стилів економічного управління (активне, реактивне і планове) [5, 10] в аспекті прийняття антикризових структурних, організаційних, фінансово-господарських та інших економічно-стабілізаційних рішень. Це може статися тоді, коли стратегія менеджменту фірми базується на принципах активного і реактивного управління, завдяки чому існує деякий визначений часовий інтервал запізнення прийняття відповідних стабілізаційних антикризових рішень. При цьому час запізнення антикризової реакції на процес початку невідворотного погіршення результатів фінансово-господарської діяльності може бути навіть більшим, ніж реальний життєвий цикл суб'єкта підприємництва.

Виходячи з економічної важливості часового параметру можливого запізнення керівної реакції на економічну небезпеку підприємства щодо прийняття стабілізаційних рішень, ми вважаємо за необхідне включити його до базового переліку методичних критеріїв завчасного прогнозування економічної небезпеки підприємства.

У формалізованому вигляді цей критерій прогнозування можливості виникнення стану економічної небезпеки (виходячи з вищенаведеної дефініції цього поняття) може бути відображений як певна цільова функція, що залежить від часу виявлення та подолання небезпечних тенденцій у фінансово-господарській діяльності підприємства [9].

$$K = f(T), \quad (1)$$

де K - імовірна можливість виникнення стану економічної небезпеки;

T - загальний часовий інтервал діагностики економічних загроз і небезпек та формування керівної стабілізаційної реакції підприємства.

При цьому загальний часовий інтервал діагностики економічних загроз і небезпек та формування керівної стабілізаційної реакції щодо формування економічної безпеки підприємства є множиною певних аргументів із сфери визначення функції імовірної можливості виникнення стану економічної безпеки і має такий вигляд [9]:

$$T = \{T_1, T_2, T_3, T_4, T_5\}, \quad (2)$$

де T_1 - часовий інтервал виявлення економічної загрози щодо виникнення

кризового стану в діяльності підприємства;

T2 - часовий інтервал запровадження заходів потенційного попередження перетворення економічної загрози в економічну небезпеку;

T3 - часовий інтервал фактичної ідентифікації стану економічної небезпеки;

T4 - часовий інтервал спізнення щодо початку прийняття стабілізаційних управлінських рішень для нейтралізації економічної небезпеки та виникнення кризового стану діяльності підприємства;

T3 - часовий інтервал подолання економічної небезпеки.

Сублімація вищевикладених теоретичних основ і дефініцій дозволяє нам зробити ключовий висновок, що економічна безпека підприємства являє собою перш за все динамічний системний процес (формалізовані записи (1) і (2)), що структурно складається з трьох обов'язкових компонентів, пов'язаних між собою жорстким кон'юнктивним співвідношенням, і визначається як *«безперервний динамічний процес: по-перше, діагностики й оцінки фінансово-економічних, операційних, техніко-технологічних, ресурсних, маркетингових, інноваційних, організаційних, функціональних, юридичних, структурних та управлінських критеріїв, метою якого є завчасна ідентифікація джерел виникнення, видів і стадій розвитку небезпечних (кризових) для діяльності підприємства проявів; по-друге, своєчасне застосування, у разі об'єктивної необхідності, релевантного каталогу антикризових (стабілізаційних) заходів нейтралізації внутрішніх і зовнішніх факторів (або упередження, захист та протидія їх впливам); по-третє, формування системи рекомендацій і заходів щодо створення конкурентної переваги і забезпечення розвитку підприємства на усіх етапах його життєвого та операційного циклів»*.

У формалізованому контексті детальніша структуризація поняття економічної безпеки підприємства може бути відтворена шляхом авторської модифікації принципу оптимальності Белмана із застосуванням постулатів теорії динамічного програмування. Але це питання разом із визначенням об'єктів і суб'єктів безпеки та наслідків небезпечних проявів є завданням для подальшого наукового дослідження.

Джерела та література:

- 1 Закон України «Про підприємництво».
- 2 Закон України «Про основи національної безпеки».
- 3 Закон України «Про національну безпеку України».
- 4 Алексашенко С., Набууллина Э. Предприятия в переходный период // ЭКО. - 1993. - № 11. - С. 104-117.
- 5 Ансофф И. Стратегическое управление // Под. Ред. Евенко Л.И. Пер. С англ. - М.: Экономика, 1989.
- 6 Афанасьев Р. Державне регулювання процедури антикризового управління. // Підприємництво, господарство і право. - 1999. - № 7. - С. 56-57.
- 7 Бандурка О.М., Духов В.С., Петрова К.Я., Червяков І.М. Основи економічної безпеки: Підручник. - Харків: Вид-во Нац. Ун-ту внутр. Справ, 2003. - 236 с.
- 8 Бим А. Экономическая политика в условиях кризиса государственности и неопределенности реформаторских стратегий. // Вопросы экономики. - 1993. - № 9. - С. 42-57.
- 9 Бобришева-Шкарлет Т.О. Ознаки і критерії кризових явищ у підприємницькій діяльності // Економіка та підприємництво: Зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. Вип. 6 / Відп. ред. С.І.Дем'яненко. - К.: КНЕУ, 2001. С. 118-125.
- 10 Бовыкин В. Новый менеджмент: Управление предприятиями на уровне высших стандартов: Теория и практика эффективного управления. - М.: Экономика, 1997. - 368 с.
- 11 Бондик В. Банкротство предприятий и социально-экономические проблемы развития региона. // Підприємництво, господарство і право. - 2001. - № 4. - С. 109-111.
- 12 Бугай Ю., Козаченко С. Глобализация бизнеса // Бизнес-информ. - 1997. - № 8. - С. 19-21.
- 13 Верхан Петер Х. Теория и практика современной предпринимательской деятельности / / Предприниматель. - Минск.: Эридан, 1992. - С. 86-97.
- 14 Вольнский Г. Неплатежи и сокращение инвестиций. // Бизнес-информ. - 1997. - № 6. - С. 23-26.
- 15 Гордеева Ю. Психологические предпосылки успешного предпринимательства //

Підприємство, господарство і право. - 2000. - № 3. - С. 61-63.

16 Економіка України та шляхи її подальшого реформування. Матеріали Всеукраїнської наради економістів, 14-15 вересня 1995 р. - К.: «Генеза», 1996. - 323 с.

17 Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навчальний посібник. - К.: Атака, 2005. - 432 с.

18 Любченко В., Файер Д. Экономическая безопасность Украины и приватизация. // Бизнес-информ. - 1997. - № 1. - С. 28-29.

19 Павловський М.А. Суспільство та економіка перехідного періоду: Шлях України. - К.: Техніка, 1997. - 152 с.

20 Стратегія і тактика антикризисного управління фірмой // Под ред. Градова А.П. - Санкт-Петербург.: Спеціальна література, 1996. - 510 с.

21 Украинский путь к рыночной экономике 1991 - 1995 // Под. Ред. Домбровского М. И Анчака Р. - Варшава.: CASE - Центр социально-экономических исследований, 1996. - 262 с.

22 Экономическая стратегия фирмы // Под ред. А.П.Градова. - СПб.: Спеціальна література, 1995.

Вероніка Худолей

ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТЕРМІНІВ ПРОВЕДЕННЯ РЕМОНТНО - ПРОФІЛАКТИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАФТОПРОМИСЛОВОГО ОБЛАДНАННЯ

При розробці і встановленні в кожному конкретному випадку циклів технічного обслуговування виходять з умови оптимальності використання обладнання. Критерієм ефективності використання нафтопромислового обладнання можуть слугувати відносні експлуатаційні втрати протягом заданого кінцевого інтервалу часу, які залежать від часу простою обладнання при планово-профілактичному технічному та позаплановому обслуговуванні за цей же період. У загальному вигляді завдання визначення оптимальної періодичності технічного обслуговування можна сформулювати наступним чином.

Для відновлювального нафтопромислового обладнання, що не резервується, із заданим законом розподілу часу безвідмовної роботи $p(t)=P$ необхідно вибрати період проведення технічного обслуговування так, щоб в усталеному режимі роботи за заданих середніх значеннях часу проведення позапланового обслуговування та часу проведення технічного обслуговування відносні експлуатаційні втрати були мінімальними.

Вважається відомою імовірність P виникнення несправності, яка потребує виведення нафтопромислового обладнання i -го ($i=$) типу на ремонт і середня тривалість T такого ремонту.

При перспективному дослідженні завдання оптимізації технічного обслуговування є завданням з обмеженою інформацією про надійність нафтопромислового обладнання, а саме, відомим є математичне очікування часу безвідмовної роботи, а конкретний вид функцій розподілу часу їх безвідмовної роботи невідомий. Згідно з роботами [1,2] у даній ситуації проведення планових попереджувальних профілактик не доцільне.

При дослідженні коротшого планового періоду може бути відомим конкретний вид функції розподілу часу безвідмовної роботи нафтопромислового обладнання i -го типу. В цьому випадку розрахунок періоду між плановими ремонтно - профілактичними обслуговуваннями нафтопромислового обладнання може здійснюватися наступним чином.

Припускаємо, що експлуатація нафтопромислового обладнання i -го типу починається у деякий момент $t=0$ і у цей саме момент призначається проведення планової попереджувальної профілактики через час S . У загальному випадку S

припускається випадковою величиною, розподіленою за законом $G_i(x)=p(S_i(x))$.

Якщо до моменту S нафтопромислове обладнання i -го типу не мало відмов у роботі, то у момент S починається планова попереджувальна профілактика, середня тривалість якої дорівнює T . Якщо до моменту S нафтопромислове обладнання i -го типу дало відмову у роботі, то передбачається миттєва індикація відмови і проведення позапланового аварійно - профілактичного ремонту, середній час проведення якого T .

Припускаємо, що після проведення відновлювальних робіт час безвідмовної роботи нафтопромислового обладнання i -го типу має завжди один і той же розподіл $F(x)$. Цей процес можна розглядати як деякий випадковий процес $x(t)$, що характеризує стан нафтопромислового обладнання у довільний момент часу t . Процес $x(t)$ може набувати наступних значень:

* якщо у момент t нафтопромислове обладнання перебуває у працездатному стані, то $X=E$;

* якщо у момент t проводиться позаплановий аварійно-профілактичний ремонт, то $x(t)=E$;

* якщо у момент t здійснюється планова профілактика, то $x(t)=E$.

У випадку, що розглядається, моменти закінчення відновлювальних робіт, тобто моменти переходу у стан E , є точками регенерації процесу $x(t)$. Інтервали часу між точками регенерації є незалежними, однаково розподіленими випадковими величинами і називаються циклами роботи системи, що розглядається.

Оптимізацію процесу обслуговування нафтопромислового обладнання i -го типу проводять за такими показниками якості функціонування технічних систем: K - коефіцієнт готовності, C - середні питомі витрати на одиницю часу роботи. Для спрощення запису у формулах індекс i опустимо.

Під коефіцієнтом готовності K розуміють відрізок часу, протягом якого система перебувала у працездатному стані при тривалій експлуатації. Цей коефіцієнт дозволяє враховувати той факт, що якість функціонування системи багаторазового використання тим вища, чим менший час простоїв даної системи у непрацездатному стані. Показник C використовується при необхідності вартісної оцінки експлуатації досліджуваної системи.

Для систем, функціонування яких описується регенеруючим процесом $x(t)$, дійсні такі співвідношення [3]:

$$K_2 = \frac{MX^{(0)}}{MX}; \quad C^* = \frac{\bar{C}}{MX^{(0)}},$$

де $MX^{(0)}$ - середній час роботи між точками регенерації;

\overline{MX} - середня тривалість періоду між точками регенерації;

C - середні витрати між точками регенерації процесу $x(t)$.

Згідно з [3] для випадку, що розглядається максимум коефіцієнта готовності і мінімум середніх питомих витрат на одиницю часу безвідмовної роботи по усіх можливих функціях розподілу $G(x)$ досягається на одній з вироджених функцій:

$$G(x) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } x \leq \tau, \\ 1, & \text{якщо } x > \tau, \end{cases}$$

Тому обчислення K і C може здійснюватись за такими формулами:

$$K_2(\tau) = \frac{\int_0^\tau \overline{F}(x) dx}{\int_0^\tau \overline{F}(x) dx + T_m + (T_{an} - T_m)F(\tau)}, \quad (1)$$

$$C^*(\tau) = \frac{(C_{an}T_{an} - C_mT_m)F(\tau) + C_mT_m}{\int_0^\tau \overline{F}(x) dx}, \quad (2),$$

де C_{an} - витрати на одиницю часу позапланового аварійного ремонту нафтопромислового обладнання;

C_{nm} - витрати на одиницю часу при проведенні планового ремонтно-профілактичного обслуговування.

Оптимізація технічного обслуговування нафтопромислового обладнання полягає у виборі такого значення, яке максимізує значення функціоналу (1) і мінімізує значення функціоналу (2). Диференціюванням (1) і (2) з наступним прирівнюванням похідних до нуля отримуємо необхідні умови оптимуму виразів (1) і (2).

Згідно з [2] рівнянням для визначення локальних максимумів функції $K()$ набуває вигляду:

$$\frac{T_{nm}}{T_{an} - T_{nm}} = -F(\tau) - \frac{\overline{F^1}(\tau)}{\overline{F}(\tau)} \int_0^\tau \overline{F}(x) dx,$$

а рівняння для визначення локальних мінімумів функції $C^*(\tau)$ - вигляду:

$$\frac{C_{nm} T_{nm}}{C_{an} T_{an} - C_{nm} T_{nm}} = -F(\tau) - \frac{\overline{F^1}(\tau)}{\overline{F}(\tau)} \int_0^\tau \overline{F}(x) dx$$

Визначивши точку абсолютного максимуму серед точок локального максимуму функції K , можна визначити значення цього максимуму:

$$K_z(\tau^0) = \begin{cases} \frac{T_{cp}}{T_{cp} + T_{an}}, & \tau^0 = \infty, \\ \frac{1}{1 - (T_{an} - T_{nm}) \frac{\overline{F^1}(\tau^0)}{\overline{F}(\tau^0)}}, & \tau^0 \neq \infty \end{cases}$$

Якщо - точка, в якій досягається абсолютний мінімум функції (2), то

$$C^*(\tau^0) = \begin{cases} \frac{C_{an} T_{an}}{T_{cp}}, & \tau^0 = \infty \\ - (C_{an} T_{an} - C_{nm} T_{nm}) \frac{\overline{F^1}(\tau^0)}{\overline{F}(\tau^0)}, & \tau^0 \neq \infty, \end{cases}$$

де $T_{cp} = \int_0^\infty \overline{F}(x) dx$ середній час безвідмовної роботи системи.

У реальній ситуації, якщо конструкції і технічні засоби нафтопромислового обладнання розглядати як окремі технічні системи, можна помітити, що з часом ці системи старіють, а характеристики відмов після кожного проведеного ремонту змінюються.

Деякий технічний засіб чи певну групу таких засобів розглядаємо як деякий технічний блок нафтопромислового обладнання. Вважаємо, що вихід нафтопромислового обладнання з ладу може відбутися внаслідок виникнення несправності в одному з основних блоків устаткування. Характеристики відмов кожного блоку нафтопромислового обладнання змінюються після кожного повного ремонтно-профілактичного обслуговування.

Розглянемо деякий блок нафтопромислового обладнання. Нехай F - функція

розподілу часу до виникнення відмови за умови, що блок, який розглядається, уже піддався (j-1)-му повному ремонтно-профілактичному обслуговуванню. Вважаємо, що блок нафтопромислового обладнання підлягає заміні після (k-1)-го повного ремонтно-профілактичного обслуговування.

Інтервали часу між двома послідовними замінами блоку називають циклами. Ремонтно - профілактичні роботи для блоку, що пережив j (j=1, k-1) повних ремонтів (чи заміну, якщо j=k), проводяться у момент часу T. Якщо ж відмова настане до моменту T, то з імовірністю P (імовірність того, що відмова не може бути усунена за допомогою дрібного відновлювального ремонту) проводиться повне ремонтно - профілактичне обслуговування, а з імовірністю (1-P) - лише дрібний відновлювальний ремонт. Відмову, яка може бути усунута тільки з допомогою повного відновлювального ремонту, назвемо відмовою першого типу, а відмову, яка усувається за допомогою дрібного ремонту, відмовою другого типу.

Нехай F - функція розподілу, f - щільність розподілу, r -інтенсивність настання відмов i-го типу (i=1,2) через час t після останнього повного ремонтно - профілактичного обслуговування за умови, що таких ремонтів було вже j-1. Зазначимо, що

$$r_j^i(t) = \frac{F_j^i(t)}{F_j^i(t)}$$

де $\overline{F}_j^i = 1 - F_j^i(t)$.

Вважаємо, що для всіх j виконуються такі умови:

$r_j^1(t)$ монотонно зростає при $t \rightarrow \infty$,

$r_{j+1}^1 \geq r_j^1(t)$ при $t > 0$

$r_{j+1}^1(0) \geq r_j^1(0)$

$F_j^i(t) \leq F_{j+1}^i(t)$

Розглянемо деякі характеристики функціонування технічних систем багаторазового використання:

C(k, T) - середні витрати за одиницю часу;

A(k, T) - коефіцієнти готовності.

Визначаємо значення k^* і T, які оптимізують ці показники.

При розрахунку C(k, T) припускаємо, що час заміни чи відновлення блока нехтувно малий. Не враховуємо того факту, що відмова, яка виникла до моменту чергового планового ремонтно - технічного обслуговування, може бути відмовою першого типу. Подібне завдання розглядалося у роботі [4]. У даному більш загальному і характерному для технічних блоків нафтопромислового обладнання випадку показник C(k, T) набуде вигляду

$$C(k, T_j) = \frac{\left\{ (k-1)C_1 + C_2 + C_3 \sum_{j=1}^k \left\{ \int_0^{T_j} \sum_{n=1}^{\infty} F_j^{2(n)}(t) f_j^1(t) dt \right\} \right\}}{\sum_{j=1}^k \int_0^{T_j} \overline{F}_j^1(t) dt}, \quad (3),$$

де (k-1) - кількість повних ремонтно - профілактичних обслуговувань блока до заміни;

C - вартість повного ремонтно - профілактичного блока;

C - вартість заміни блока;

C - вартість дрібного відновлювального ремонту;

$$\sum_{j=1}^k \left\{ \int_0^{T_j} \sum_{n=1}^{\infty} F_j^{2(n)}(t) dt \right\}$$

- математичне очікування кількості дрібних відновлювальних ремонтів протягом одного циклу роботи блока нафтопромислового обладнання, який розглядається;

$\sum_{n=1}^{\infty} F_j^{2(n)}(t)$ - математичне очікування кількості дрібних відновлювальних ремонтів блока впродовж часу (о,t) t (Т за умови, що даний блок підлягав уже (j-1)-му повному ремонтно - профілактичному обслуговуванню:

$F_j^{2(n)} - n$ - кратна згортка функції $F_j^2(t)$;

$\sum_{j=1}^k \int_0^{T_j} F_j(t) dt$ - середня тривалість одного циклу.

Необхідні умови мінімуму показника (3) можуть бути отримані диференціюванням по Т і прирівнюванням до нуля. В такому разі умови мінімуму показника $C(k, T)$ записується у вигляді

$$\left. \begin{aligned} r_j^1(T_j) \sum_{n=1}^{\infty} F_j^{2(n)}(T_j) &= C(k, T_j) / C_3 \\ r_j^1(T_j) &= p \cdot \frac{(F_j(t))^1}{F(t)}, \quad 1 \leq j \leq k \end{aligned} \right\} (4)$$

Умови (4) еквівалентні таким співвідношенням:

$$r_j^1(T_j) \sum_{n=1}^{\infty} F_j^{2(n)}(T_j) = r_1^1(T_1) \sum_{n=1}^{\infty} F_1^{2(n)}(T_1), \quad j = \overline{1, k}$$

$$\sum_{j=1}^k \left\{ \int_0^{T_j} F_j^1(t) dt [r_1^1(T_1) \cdot \sum_{n=1}^{\infty} F_1^{2(n)}(T_1)] - \int_0^{T_j} \sum_{n=1}^{\infty} F_j^{2(n)}(t) f_j^1(t) dt \right\} = [C_1(k-1) + C_2] / C_3$$

Якщо час заміни і відтворення не можна вважати нехтувно малими, то як показник роботи блока нафтопромислового обладнання слід використовувати коефіцієнт готовності:

$$A(k, T_j) = \frac{\sum_{j=1}^k \int_0^{T_j} F_j^1(t) dt}{\left\{ (k-1)C_1 + C_2 + C_3 \sum_{j=1}^k \left[\int_0^{T_j} \sum_{n=1}^{\infty} F_j^{2(n)}(t) f_j^1(t) dt \right] + \sum_{j=1}^k \int_0^{T_j} F_j^1(t) dt \right\}}$$

де C - середній час одного повного ремонтно-профілактичного обслуговування блока;

C - середній час заміни блока;

C - середній час дрібного відновлювального ремонту.

Задача максимізації коефіцієнта готовності еквівалента задачі мінімізації $C(k, T)$.

Зазначений підхід до визначення оптимальних термінів проведення ремонтно - профілактичного обслуговування блоків нафтопромислового обладнання дозволяє врахувати їх поступове зношення.

Джерела та література:

- 1 Барзилович Е.Ю., Каштанов В.А. Организация обслуживания при ограниченной информации о надёжности системы. - М.: Сов. Радио, 1985. - 136 с.
- 2 Вопросы математической теории надёжности. / Е.Ю. Барзилович, Ю.К. Беляев, В.А. Каштанов и др. - М.: Радио и связь, 1983. - 376 с.
- 3 Барзилович Е.Ю., Каштанов В.А. Некоторые математические вопросы теории обслуживания сложных систем. - М.: Сов. Радио, 1981. - 272 с.
- 4 Nguyen D.G., Murthy D.N.P. Optimal preventive maintenance policies for repairable systems. - Oper. Res., 1981, vol. 29, № 6, p. 1181-1194.

СТАНОВЛЕННЯ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У цій статті висвітлені деякі аспекти становлення грошової системи в Україні. Висвітлюються питання від виходу України з рублевої зони до грошової реформи 1996 року та створення Україною власної бази для виробництва грошей.

Стаття охоплює питання, пов'язані з історією створення незалежною Україною своєї власної грошової системи, власного виробництва грошей. Відображені найсуттєвіші кроки грошової реформи 1996 року. Проаналізовано причини виходу України з рублевої зони та запровадження власної валюти. Також автор торкається питання гіперінфляції початку 1990-х років.

Однією з основних ознак державності є право на друкування грошей. Державність України має глибоке історичне коріння. Київська Русь, перша цивілізована держава на землях нинішньої України, ще в X-XI століттях зміцнювала свій суверенітет карбуванням власних монет. Від часу Київської Русі в Україні не було власної бази для повноцінного виготовлення грошових знаків, та й державність України відновлювалась й існувала порівняно невеликі проміжки часу, протягом яких неможливо було зорганізувати повномасштабне виробництво грошей.

Дана тема не має достатньо широкого висвітлення у наукових працях. Серед дослідників, які займаються історією становлення грошової системи України, істориків небагато. Існує ряд аналітичних оглядів, авторами яких є П. Сохань, А. Чухно, О. Гаврилишин. У своїх працях вони висвітлили певні аспекти, пов'язані з передумовами грошової реформи, та деякою мірою сам хід реформи. Матеріали щодо створення та діяльності Банкотно-монетного двору Національного банку України (далі НБУ) можна відшукати в поточному архіві НБУ. Також цінними є різні статистичні збірники центральних органів влади України - вісники, відомості, кур'єри тощо.

Здатність держави виробляти грошові знаки надає їй довершеного вигляду та збільшує авторитет на міжнародному рівні. В світі існує не більше сімдесяти банкотних фабрик, які можуть виробляти якісні грошові знаки за міжнародними стандартами. До країн, що мають власну базу для виробництва грошей, належить й Україна.

Якість українських грошових знаків відповідає всім міжнародним стандартам, високо цінуються в світі українські монети, свідченням цього є членство Монетного двору України у впливовій міжнародній організації «Конференція директорів монетних дворів», до якої наша держава була прийнята 2001 року.⁽¹⁾ Тоді ж на щорічному міжнародному нумізмічному форумі українську монету «Різдво Христове», викарбувану на Монетному дворі в 1999 році, було визнано кращою монетою року в номінації «Найбільш натхненна монета».⁽²⁾

На пам'ятних та ювілейних монетах відображені найважливіші історичні моменти та постаті, що творили Українську історію. Тому питання становлення грошової системи незалежної України на сьогодні є актуальним і заслуговує на окреме дослідження.

Після розпаду СРСР Україна, як новостворена держава, не мала навіть власної банківської системи, не говорячи вже про банкотно-монетну фабрику.

Банківська система України була започаткована після прийняття Верховною Радою у березні 1991 року Закону «Про банки і банківську діяльність». Вона є дворівневою і складається з Національного банку України та банків різних видів

та форм власності.(3) На початку свого створення Національний банк України займав декілька кімнат на третьому поверсі сучасної головної будівлі НБУ по вулиці Інститутській, 9. У розпорядженні НБУ було декілька комп'ютерів та автомобілів. Звичайно, за таких умов про створення власної грошової системи не могло бути й мови, але Україна, як і інші країни, що утворилися після розпаду Радянського Союзу, опинилася перед такою необхідністю. Порівняно з іншими республіками колишнього СРСР наша держава мала непогані перспективи для створення власної грошової системи. Відповідно до оцінок західних фінансових структур платіжний баланс України у 1988 році був від'ємний, але величина його негативного сальдо становила всього 2,3% ВВП. Для Молдови цей показник дорівнював 24,6%, для Естонії - 22,8%, для Литви - 29,8%.

На привеликий жаль, Україна втратила свої переваги. Платіжний баланс у відносинах з країнами СНД для нашої держави істотно погіршився. Велика залежність від експорту енергоресурсів та падіння обсягів виробництва і торгівлі значно погіршили її платіжний баланс та умови для створення власної грошової системи.

У Декларації про державний суверенітет України, прийнятій 16 липня 1990 року, та в акті проголошення незалежності України, прийнятому 24 серпня 1991 року і підтверженому республіканським референдумом 1 грудня 1991 року, наголошувалося на необхідності запровадження власної грошової одиниці як одного з найважливіших атрибутів незалежної держави. У листопаді 1990 року Верховна Рада схвалила концепцію переходу до ринкової економіки, в якій запровадження в обіг національної грошової одиниці розглядалась як першооснова здійснення економічних реформ.(4) Діючи на той час одноразові купони, без наявності яких рублі вже не виконували функції засобів обігу та платежу, не могли слугувати підґрунтям для створення власної валюти.

Отже, було вирішено замовити виготовлення купонів, які мали виконувати не функцію грошей, а функцію захисту рублевого обігу в країні. Але поки вони виготовлялись, з січня 1992 року Росія стала на шлях лібералізації цін, і Україні нічого не залишилось, як сприйняти цю вимушену політику і використати купони як гроші. Вони отримали назву «українські купоно-карбованці».(5) Купони були введені за несприятливих умов, коли відбувався сильний спад виробництва. Внаслідок погіршення платіжного балансу відбулося знецінення купоно-карбованця, виникла гіперінфляція, що відобразилась у стрімкому зростанні цін і грошової маси. Лише за 1993 рік оптові ціни зросли у 92,7 разу, а роздрібні - у 63,9 разу.(6)

Законом України «Про банки і банківську діяльність», що був ухвалений 20 березня 1991 року, на Національний банк України як на центральний банк держави та її емісійний центр, було покладено завдання здійснювати єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці. Йому також було надано монопольне право на випуск національних грошей в обіг.(7) Як було зазначено вище, Національний банк України не мав власних потужностей для випуску грошей, тому друк купоно-карбованців здійснювався за кордоном.

У кінці 1991 і на початку 1992 років у країні спостерігалась нестача рублевої готівки, через те, що центральний банк Росії не зміг надати достатню кількість рублів Україні. Це призвело до того, що товари, які були вироблені на українських підприємствах, зокрема, сільгосппродукція, могли надходити головним чином в Росію. Оскільки саме в Росії була в обігу достатня кількість грошових знаків, це давало можливість купувати українські товари.

Прагнучи не допустити масового відтоку товарів, Україна змушена була підірвати вартість рубля та започаткувати процес повного виходу з рублевої зони. Запровадивши в 1991 році купон багаторазового використання, країна отримала можливість одночасно забезпечити нагромадження більших сум валюти для закупівлі вітчизняних товарів.(8) Таким чином, вдалося запобігти експорту товарів у Росію для перепродажу.

Здатність друкувати й використовувати багаторазові купони мала несприятливий побічний ефект для всіх країн рублевої зони. Інфляція, яку тривалий час штучно стримували в Радянському Союзі, набрала більшої швидкості за умов цінової лібералізації та необмеженого друкування тимчасових грошових знаків.

Влітку 1992 року під керівництвом нового голови Національного банку України Вадима Гетьмана банк почав повільно встановлювати валютний контроль та легалізувати свою присутність на міжнародній арені як незалежний фінансовий інститут. У серпні 1992 року була заснована валютна біржа як підрозділ Національного банку. В листопаді купоно-карбованець було запроваджено в безготівковий обіг, й Україна офіційно вийшла з рублевої зони, тобто перестала використовувати рубль як законний платіжний засіб.(9)

У кінці 1991 року «Внешкономбанк» СРСР заявив, що він не спроможний більше визнавати фінансові зобов'язання багатьох своїх колишніх республіканських клієнтів, не зможе обслуговувати їхні потреби та здійснювати оплату їхніх рахунків у сфері зовнішньої торгівлі. Активи на 1 млрд. дол. США у твердій валюті, на які висловлювала претензії Україна та які належали українським підприємствам та фізичним особам, безслідно зникли.

У серпні 1991 року головою українського уряду був Вітольд Фокін, колишній голова Держплану. Він проводив консервативнішу політику, ніж його колеги, наприклад, з Росії, де уряд на чолі з Єгором Гайдаром розпочав рух до вільних цін. В Україні вирішили діяти по-іншому, ізолюючись від російського прикладу. Так, було збережено регульовані ціни, встановлено обмеження на експорт, також було випущено для купівлі-продажу «купони», що видавалися разом із зарплатою, та заборонено купівлю найважливіших товарів за рублі, хоча вони й надалі зберігалися в обігу.(10)

Протягом 13-15 листопада 1992 року юридичні та фізичні особи могли обміняти готівку в рублях на купони в установах банків та обмінних пунктах або зарахувати її на вклади і рахунки в українських карбованцях у співвідношенні один до одного без обмежень. Передбачалося також, що виконання укладених господарських, торговельних, фінансово-кредитних та інших угод у межах країни, розрахунки за якими передбачалися в рублях, здійснюватиметься виключно в українських карбованцях після перерахунку у тому ж співвідношенні. Встановлювався порядок обов'язкового продажу юридичними особами виручки в рублях, що надходила на їх адресу, установам банків. При цьому всі платежі за межі України проводилися у режимі валютних розрахунків через кореспондентські рахунки Національного банку і комерційних банків. З метою збереження господарських зв'язків із державами, що використовували рубль, був введений курс купоно-карбованця щодо рубля кожної країни.

На початковому етапі свого функціонування купони Національного банку України були представлені купюрами номіналом 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 українських карбованців. Але через велику інфляцію номінали весь час зростали. В період із травня 1992 р. по травень 1995 р. в обігу з'явилося ще 12 номіналів купонів.(11)

Обсяги робіт щодо видачі і прийому готівкової маси, перерахування, сортування та перевезення, які виконували комерційні банки та установи Національного банку України, в період стрімкого зростання інфляції були досить значними - у середньому 100 млн. банкнот щоденно. Готівковий обіг за чотири роки виріс у 1366 разів і досяг у 1995 році понад 4 квадрильйони карбованців. Тільки за 1993 р. середньорічні оптові ціни зросли у 47,9 разу, а роздрібні у 48,4 разу, при цьому грошові доходи населення підвищилися лише у 26,5 разу.(12)

Отже, як ми бачимо, відразу після отримання незалежності перед Україною постала ціла низка проблем. Одна з головних полягала в нестачі керівників, які могли переорієнтуватися самі, а вже потім переорієнтувати країну. Дуже часто чиновники, пристосувавшись до нових умов, починали працювати на збільшення свого достатку, забувши про державні інтереси. На жаль, вищезгадане явище мало масовий характер і призвело до катастрофічних наслідків для економіки та

суспільства. Можливо, причини такого хижацького ставлення до своєї власної країни можна шукати у відсутності патріотизму та космополітизму мислення великої частини українських громадян, що було наслідком перебування України у складі СРСР, де прагнули знищити націоналізм та створити «радянський народ», якому не були притаманні національні ознаки. До того ж чимало українських мужів були занадто консервативними і не усвідомлювали необхідності запровадження реформ, прагнучи зайняти вичікувальну позицію, яка дуже дорого обійшлась українському народу.

Іншою причиною економічних невдач було те, що в перші роки незалежності парламентарі вирізнялись консерватизмом та відверто боялись реформ, також владі бракувало згуртованості, кожний намагався відстоювати свої інтереси. Так, в парламенті існувало міцне сільськогосподарське лобі, яке вимагало від Нацбанку видавати величезні кредити для сільського господарства, що було економічно не виправдано та вело разом з іншими причинами до інфляції, а пізніше й гіперінфляції. Директори великих промислових підприємств продовжували виконувати план навіть тоді, коли це не було економічно виправдано. Після розпаду СРСР та його системи планової економіки стало значно важче отримувати багато видів сировини та комплектуючих з інших промислових об'єктів. Незважаючи на це, виробництво продовжувалось, і спочатку запаси недоукомплектованих та непроданих товарів зростали й накопичувалися на заводських складах. Доходи від продажу готової продукції неухильно зменшувались, перекази банківських коштів тривали тижнями або місяцями, а інфляція сприяла тому, що стало вигідно затримувати оплату за купівлю сировини і комплектуючих, звичайно, при таких обставинах виникла криза неплатежів.

Величезних обертів набрала інфляція, яка в 1991 році зросла до 2000%, а в 1993 році вже становила 10 155% і у 1994 році впала до 401%, хоча щорічний рівень був значно вищим - 890%.(13) Також існував значний бюджетний дефіцит, який в 1992 році становив більше 30%. Прагнучи зменшити дефіцит, уряд здійснював випуск додаткових грошей, в результаті грошова маса в перші роки незалежності зросла на 2103%.(14)

Отже, ми бачимо, що купони були введені у несприятливих умовах, коли відбувався сильний спад виробництва. Внаслідок погіршення платіжного балансу відбулося знецінення карбованця, виникла гіперінфляція, що проявилось у неухильному зростанні цін і грошової маси. Проте державою було вжито ряд заходів, що мали на меті стабілізувати ситуацію. Зокрема, був прийнятий Указ президента «Про заходи щодо стримування темпів зростання цін», відповідно до нього, підприємства не могли підвищувати оптові ціни у разі, якщо витрати на виробництво продукції не зростали. При цьому розмір рентабельності відносно собівартості у ціні продукції не повинен був перевищувати 5%.(15) Цей та інші заходи дозволили деякою мірою досягти цінової стабілізації. Якщо середньомісячне зростання оптових цін у промисловості в 1993 році становило 146%, то в січні 1994 року зменшилося до 123,8%, у лютому - до 116%, у березні - до 106,9%.(16) Значне зниження темпів інфляції у 1994 році створило сприятливі умови для зміцнення карбованця. Цінова стабілізація і деяке зниження цін на окремі товари певною мірою сприяли підвищенню купівельної спроможності карбованця, що дещо підвищило рівень довіри населення до грошей.

У 1996 році інфляційні процеси в Україні набули стабільнішого характеру. У червні-липні індекс цін споживчого ринку становив всього 100,1%, у серпні - 105,7% до попереднього місяця при 109,4% у січні. В серпні спостерігалось незначне зростання інфляції, але воно було викликано подальшою лібералізацією цін на платні послуги. Ціни на продовольчі товари за серпень знизилися на 1,7%, а на непродовольчі товари зросли лише на 0,8%. Індекс оптових цін за січень-серпень становив 113,6%, що значно нижче за індекс цін споживчого ринку (132,2%).(17)

Починаючи з березня 1996 р., спостерігалось підвищення курсу українського карбованця до долара США. Він був зафіксований на рівні 176 тис. крб. за 1 доллар

США. Також значно знизився спад виробництва - з 14,1% за січень-серпень 1995 року до 3,7% за аналогічний період 1996 року, падіння обсягів ВВП знизилось з 12,4% до 9,5%. Грошові доходи населення в липні 1996 року в порівнянні з червнем зросли на 26%.⁽¹⁸⁾ Спостерігалось покращання багатьох економічних показників України, зокрема, знизилось на 2,3% від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу. Тобто вперше в історії незалежної України було досягнуто відчутних успіхів в економіці, що не могло не позначитись на утвердженні України як держави та зростанні її авторитету передусім серед своїх громадян, значна частина яких зневірилась.

Грошова одиниця є важливим атрибутом державності. Грошові знаки несуть у собі певне інформаційне навантаження. У багатьох державах гроші можна порівняти з міні-підручником історії. На них зображені найважливіші державні постаті, історичні будівлі, державні символи, що спонукають людей, які ними користуються, долучитися до історії тієї чи іншої держави, об'єднати їх навколо певних символів. Україна довгий час не мала грошей, які б відображали повною мірою її історію, культуру. Звичайно, можна пригадати гроші доби визвольних змагань, УНР, Директорії, але ці грошові знаки або не застосовувались масово, або не мали достатнього авторитету серед населення і перебували в обігу разом з багатьма іншими грошовими знаками, що, звичайно, не сприяло зміцненню держави, яка була їх емітентом. Підсумовуючи вищесказане, можна сказати: стабільні гроші - стабільна держава. Купоно-карбованці незалежної України, звичайно, несли певний історичний зміст, відображали певні символи державності, але недостатня якість (стиль виконання малюнків, папір) та нездатність держави підтримувати їх стабільність позбавляла впливовості цих грошових знаків серед населення. Купони багатьма сприймалися, як щось тимчасове, а це в свою чергу переносилось і на сприймання самої держави, доцільності її незалежності.

Українські купони нерідко підроблялись. Так, долар США має більше 39 елементів захисту, європейська валюта - більше 40. Купони мали лише 5 елементів захисту. Вже протягом перших 10 місяців обігу були розкриті десятки груп фальшивомонетників, які виготовляли купони у промислових кількостях. За період грошової реформи 1996 року комерційні банки вилучили фальшивих карбованців на загальну суму 6,5 млрд. крб. Найбільші обсяги підробок було виявлено в Одеській, Закарпатській, Львівській, Запорізькій, Чернівецькій областях та в Криму. В ході перерахування вилучених з обігу карбованців, вивезених із кас комерційних банків до резервних фондів Національного банку, регіональними управліннями НБУ в період з 17 вересня по 31 жовтня 1996 року додатково було виявлено фальшивих карбованців на суму 1 млрд. крб. Загальний обсяг фальшивих карбованців, виявлених банками станом на 1 листопада 1996 року, становить 7,5 млрд. крб. (більше 42 тис. доларів США)⁽¹⁹⁾

Перші гривні, виготовлені в 1992 році в Канаді, також не відрізнялись особливою якістю та не відповідали світовим стандартам. Вони мали лише 8 елементів захисту. Після доопрацювання кількість елементів захисту вдалося довести до 17. Виробництво гривні у Канаді також обходилося недешево: тисяча гривень коштувала 24,15 дол., що за світовими стандартами дуже дорого.

Перші гроші незалежної України друкувались у кількох країнах. У жовтні 1991 року було розміщено замовлення на виготовлення банкнот номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20 гривень на канадській фірмі «Canadian Bank Note Company. Limited». Пізніше було вирішено друкувати банкноти номіналом 50, 100, 200 гривень на британській фірмі «Thomas De La Rue Company Limited». Монети карбували на монетному дворі Італії та на Луганському верстатобудівному заводі.⁽²⁰⁾ Купони також виготовлялися за кордоном, їх друк був недешевим. Зважаючи на гіперінфляцію, Україна замовляла все нові й нові партії, на що витрачались значні кошти. Тому для успішного функціонування грошової системи та для запровадження гривні необхідно було налагоджувати власне виробництво грошей.

Постанови Кабінету Міністрів «Про створення потужностей з виготовлення національної валюти і цінних паперів» від 18 вересня 1991 року і Президії Верховної Ради «Про національну валюту в Україні» від 14 листопада 1991 року поклали початок створенню Банкнотно-монетного двору Національного банку України. Звичайно, в країні не було жодних потужностей, досвіду та фахівців. Незважаючи на труднощі, Дніпровським проектним інститутом та «ДніпроНДІполіграф» було розроблено проект Банкнотно-монетного двору. Будівництво здійснювала фірма «Київінвест». Були залучені фахівці з 11 країн, закуповувалось якісне обладнання. Зараз підприємство - одне з найсучасніших у світі. Річ у тім, що українське підприємство повністю зводилося з нуля, при будівництві були застосовані передові новаторські ідеї, що роблять якість продукції однією з найкращих у світі. При виробництві банкнот використовуються друкарські машини останнього покоління серії «Супер», «Супер Сімултан», «Супер-Орлов-Інтагло», «Супер-Нумерота». Потужності Банкнотної фабрики - 1,5 млрд. банкнот або іншої захищеної друкованої продукції, що дає можливість забезпечувати внутрішні потреби та виконувати замовлення інших держав.(21) Зокрема, на Банкнотній фабриці виконувались замовлення Державної податкової адміністрації Азербайджану, міністерства фінансів Молдови та інших держав.

Налагодження виробництва власних банкнот, стабілізація інфляції та економіки створили сприятливі умови для запровадження гривні.

Відповідно до Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні», рішень Державної комісії з проведення в Україні грошової реформи Національним банком України було створено понад 10 тис. обмінних пунктів, які були розташовані у комерційних банках та в багатолюдних місцях. Також гроші обмінювались на поштах, безпосередньо на підприємствах тощо. Напередодні реформи через ЗМІ проводилась широка роз'яснювальна робота щодо характеру та механізму здійснення грошової реформи. В усіх регіонах України були проведені наради-семінари, куди виїжджали працівники Національного банку України. У цілодобовому режимі працювала електронна пошта Національного банку, яка забезпечувала безперебійний зв'язок Національного банку з комерційними банками та обласними управліннями НБУ. Отже, банківська система України на кінець дня 1 вересня 1996 року була готова до проведення грошової реформи. Слід відмітити, що банківська система України ще в 1995 році була готова до запровадження гривні, але з політичних причин реформа була проведена саме в 1996 році.

Відповідно до Указу Президента грошова реформа в Україні проводилася з 2 по 16 вересня 1996 року. За балансовими даними, емісія карбованцевої готівки напередодні грошової реформи, тобто станом на 2 вересня 1996 року, становила 338,1 трлн. крб., із них 19,1 трлн. крб. залишилось у касах банків, а 319 трлн. крб. було в обігу.

За період реформи з 2 по 16 вересня 1996 року та протягом 2 наступних днів, які були додані відповідно з рішенням Державної комісії з проведення в Україні грошової реформи, банківською системою було вилучено у резервні фонди Національного банку України на погашення емісії карбованців на загальну суму 327,9 трлн. крб. (97% готівки), у тому числі з обігу - 309,5 трлн. крб. (97%) та з кас банків 18,4 трлн. крб. (96,3%). Станом на 19 вересня залишилися невилученими 10,2 трлн. крб., у тому числі з обігу 9,5 трлн. крб. та з кас комерційних банків 0,7 трлн. крб.(22) Понад 64% вилучених з обігу карбованців -199,2 трлн. крб. обміняно населенням у пунктах обміну банків, на підприємствах зв'язку та на підприємствах. З 2 по 16 вересня за обміном звернулося 11,3 млн. чол. - 28% працюючого населення та пенсіонерів. Основні обсяги обміну проходили пункти обміну в банках - 74%, з них найбільше через відділення Ощадбанку - 36%, банку «Україна» - 19%, банку

«Аваль» - 14%, Промінвестбанку - 13%. Найбільші обсяги обміну карбованців здійснено в Донецькій (11,6%), Київській (10,8%), Дніпропетровській (8,6), Харківській (7,3) областях та в Криму (6,1%). Середня сума обмінних карбованців на гривні в розрахунку на 1 чоловіка становить 17,6 млн. крб. (100 тис. крб. - 1 гривня). У Дніпропетровській області в розрахунку на 1 чоловіка обмінано 26,6 млн. крб., Київській - 24,7 млн. крб., Одеській - 23,3 млн. крб., Запорізькій - 20,4 млн. крб. У Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Чернівецькій областях ці суми становили від 9,6 до 13,8 млн. крб. (23) Найбільші обсяги вилучення з обігу карбованців мали місце в перші 5 днів реформи, коли щоденно вилучалось 9-12% карбованцевої маси. Найвищий темп спостерігався 4 вересня, коли з обігу було вилучено 38,6 трлн. крб. (12,1%). Найбільша сума обміну мала місце також 4 вересня - 27,8 трлн. крб. (8,7%). Протягом перших п'яти днів грошової реформи із обігу було вилучено 55,5% карбованцевої готівки. Починаючи з 7 вересня, активність зменшилась.(24)

З 17 вересня 1996 року функціонування в готівковому обігу карбованців припинено, і єдиним засобом платежу на території України стає гривня та її розмінна монета - копійка. За період проведення реформи Національний банк України випустив у готівковий обіг 3 132,5 млн. гривень.

Отже, процес становлення грошової системи України був складним та тривалим, що негативно позначилось на добробуті населення. Причини економічних невдач на початку незалежності полягали у непослідовності економічних реформ, корупції, неспроможності чиновників вищої та середньої ланки керувати країною у нових умовах. Слід відзначити й позитивні моменти, до них можна віднести створення Україною власної бази для виробництва грошових знаків, створення (майже з нуля) дієвого Національного банку України, який може ефективно регулювати банківський сектор.

Складність економічної ситуації в Україні полягала також у тому, що паралельно з переходом до ринкової економіки довелося створювати та розбудовувати незалежність, багато чиновників не мали державного мислення, не розуміли, в чому полягають державні інтереси України. Це можна пояснити тим, що вчасно не відбулася зміна чиновницьких кадрів. До 1996 року Україна перебувала у досить складному становищі. Відсутність стабільності в економіці та грошовій системі, галопуюча інфляція призвели до того, що значна частина населення негативно почала сприймати українську незалежність, тому стабілізація грошової системи та введення відносно стабільної національної валюти, назва якої мала глибоке історичне коріння, мали не лише позитивний економічний, а й ідеологічний вплив.

Джерела та література:

1. <http://asma.com.ua/help/bank/banksys.htm>.
2. Там само.
3. http://www.bank.gov.ua/B_syst/index.htm.
4. Гроші в Україні: факти і документи. - К. 1998. - С. 109.
5. Чухно А. Створення грошової системи України // Економіка України. - 1999. - № 11. - С. 3.
6. Там само. - С. 3.
7. Відомості ВР України. - 1991 р. - № 25. - С. 281.
8. Сохань П. Становлення банківської системи України // Банківська справа. - 1996 р. - № 3. - С. 37.
9. Там само. - С. 37.
10. Гаврилишин О. Економічна реформа в Україні // Банківська справа. - 1995 р. - № 4. - С. 10.
11. Гроші в Україні: факти і документи. - К. 1998. - С. 111.
12. Там само. - С. 111.
13. Гаврилишин О. Економічна реформа в Україні // Банківська справа. - 1995 р. - № 4. - С. 6.
14. Там само. - С. 6.

15. Кальник О. У ціновій політиці очікуються зміни // Урядовий Кур'єр. - 1994 р. - від 30 квітня. - С. 3.
16. Там само. - С. 3.
17. Грошова реформа в Україні 2-16 вересня 1996 року. Під ред. Терпило В.П. - К. 1996 р. - С. 6.
18. Там само. - С. 6.
19. Там само. - С. 13.
20. Гроші в Україні: факти і документи. - К. 1998. - С. 123.
21. Поточний архів Національного банку України за 2005 рік, Департаменту зовнішньоекономічних відносин.
22. Грошова реформа в Україні 2-16 вересня 1996 року. Під ред. Терпило В.П. - К. 1996 р. - С. 10.
23. Там само. - С. 10.
24. Там само. - С. 11.

ПРО АВТОРІВ

БУТКО Сергій - викладач Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій Чернігівської облдержадміністрації.

СОЛОМАХА Сергій - активний учасник демократичного руху на Чернігівщині в 1989 - 2006 рр.

БОРОВИК Анатолій - кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри Чернігівського державного педуніверситету ім. Т. Г. Шевченка.

ШАРА Любов - викладач ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка.

НЕСТЕРЕНКО Лідія - вчитель історії Іванківської ЗОШ І-ІІ ступенів Срібнянського району.

ЗАЄЦЬ Олена - здобувач наукового ступеня.

КОНОВАЛЬЧУК Валентин - викладач Ніжинського агротехнічного інституту.

ШЕВЧЕНКО Володимир - викладач соціально-гуманітарних дисциплін Ніжинського агротехнічного інституту.

ТИМОШЕНКО Анатолій - здобувач наукового ступеня.

МАТВІЄНКО Олена - аспірантка (м. Київ).

КОЛЕВАТОВ Олексій - аспірант кафедри всесвітньої історії ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка.

ДОВБНЯ Віктор - кандидат філософських наук, проректор Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

КОВАЛЕВСЬКА Ольга - кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії НАН України.

СИТИЙ Ігор - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

ПІДЛІСНИЙ Микола - доцент кафедри філософії Дніпропетровського державного фінансово-економічного інституту.

МИКИТЕНКО Олександра - старшокласниця (м. Ніжин).

СЛАПЧУК Василь - член Національної спілки письменників (м. Луцьк).

СТУДЬОНОВА Людмила - краєзнавець (м. Чернігів).

ЮР'ЄВ Борис - краєзнавець (м. Чернігів).

ХУДОЛЕЙ Вероніка - старший викладач кафедри економіки підприємств Міжнародного науково-технічного університету ім. академіка Ю. Бугая.

СІТАЙЛО Максим - аспірант кафедри новітньої історії України Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

ШКАРЛЕТ Сергій - ректор Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права МНТУ.